

Xantypa

Moje příští knížka bude o porodních babách

30.10.2015 Xantypa str. 84 Historička

Pavína Kouřová Univerzita Pardubice

Milena i Lenderová

Specializací historicky Mileny Lenderové je 19. století, jeho každodenní život. Zajímá ji především tehdejší ženský a dětský svět. Má nejen hluboké znalosti, ale i dar poutavě psát a dokáže svými knihami oslovit jak kolegy vědce, tak i širokou veřejnost. Naposledy zaujala knihou VŠE PRO DÍTĚ! VÁLEČNÉ DĚTSTVÍ 1914-1918. Po jejím přečtení si naplno uvědomíme, jak drasticky zasáhla první světová válka do života těch nejmenších a co všechno museli naše prababičky a pradědečci před sto lety vydržet a zvládnout.

* Vaše kniha RADOSTNÉ DĚTSTVÍ? DÍTĚ V CECHÁCH DEVATENÁCTÉHO STOLETÍ, kterou jste napsala společně s **Karlem Rydlem**, je průkopnická. A nedávno vám vyšla další - VŠE PRO DÍTĚ!, v níž společně s kolegy Martinou Halířovou a Tomášem Jiránkem popisujete, jak žily děti za první světové války. Dějinami dětství se u nás do té doby nikdo hlouběji nezabýval. Přitom je to nesmírně zajímavé téma. inspirovali jste se v zahraničí?

Velkou inspirací nám byla kniha francouzského historika Philippa Ariése DĚTSTVÍ ZA STARÉHO REŽIMU, která vyšla už v roce 1960, byla přeložena do němčiny a angličtiny a vzbudila mimořádný ohlas. Ariès prohlásil, že schopnost společnosti vnímat specifika dětství se rodila až v 17. století a zesílila ve stoletích následujících, kdy dochází k převratným změnám ve vnímání dítěte. V 19. století už je dětství vnímáno jako důležitá etapa v životě člověka, ve 20. století se dítě stalo skutečným středobodem rodiny, smyslem lidské existence. Předtím podle něj byly děti spíš jen trpěné, emocionální vztahy v rodině nemohly být nijak zvlášť rozvinuté i vzhledem k vysoké dětské úmrtnosti. Mně se moc líbila jeho práce s prameny, využíval totiž nejen ty listinné a tištěné, pramenem pro něj bylo i oblečení, předměty každodenního používání, obrazy, náhrobky...

* Pojdme k vašim výzkumům a začněme příchodem dítěte na svět. Do kdy se u nás rodilo doma?

Doma se rodilo hodně dlouho, ještě po druhé světové válce. Já jsem ročník 1947 a narodila jsem se ještě doma, moje o dva roky mladší sestra přišla na svět už v porodnici. Důležitým předělem bylo přijetí Zákona o národním pojištění v dubnu 1948. Řekla bych, že od té doby začal být porod až násilně medikalizován. Matky byly masivně přesvědčovány, že родit v porodnici je výhra. Ona totiž porodnice byla ještě v 19. století vnímána jako něco nepatřičného, kam chodí родit sociální případy, nejchudší ženy, svobodné matky anebo zámožné ženy, které chtějí porod utajit a dítěte se zbavit (v porodnicích za tímto účelem existovalo tajné oddělení). Podle všeobecného přesvědčení by slušná žena do porodnice nešla, rodilo se doma za pomoci porodní báby. Až za první republiky to začalo být běžnější, ale samozřejmostí se porod v porodnici stal až v padesátých letech minulého století.

* Byla nějaká možnost, jak zachránit nedonosené dítě, když ještě nebyly inkubátory?

Porodní báby si pomáhaly tím, že strčily dítě do mírně vyhřáté trouby, u nedonošeného miminka je důležité udržet stálou teplotu. Například herec Josef Bek, který byl ročník 1918, ve svých pamětech píše, že se narodil jako nedonošený a že ho bába šoupla do trouby, říkalo se, že se děti dopékají. Ale pokud se dítě narodilo hodně předčasně, s nízkou porodní váhou, lidé ani neočekávali jeho záchranu, brali to jako neštěstí, které se prostě stalo. Ještě první česká lékařka Anna Bayerová ve své knize ŽENA LÉKAŘKOU Z počátku 20. století píše, že jenom dítě, které se narodí v osmi měsících, lze při velmi svědomité péči zachránit, mladší ne. Koncem 19. století se objevuje jakýsi předchůdce inkubátoru, říkalo se mu umělá kvočna. Byla to taková uzavřená postýlka s dvojitým opláštěním, v němž byla teplá voda, která se musela neustále vyměňovat, aby nevystydlá.

* Z literatury známe pojem kojná. Kdo byly tyto ženy a byl to častý jev, že dítě nekojila jeho vlastní matka, ale pořídila mu kojnou?

Kojná byla samozřejmostí v zámožných rodinách, ale braly si ji i rodiny středostavovské a rodiny řemeslníků. Příručky pro porodní báby dokonce obsahovaly pokyny, jak má porodní bába působit, aby rodina vybrala vhodnou kojnou. A zjistili jsme, že u porodnice a nalezince byla i agentura, která zprostředkovávala odchod kojných do rodin.

* Kojná tedy kojila svoje dítě a pak ještě jedno či dvě cizí?

Ne, ne, kojila vždy jen jedno dítě. Svě odstavila, to si matky vždycky přály, aby kojila jen jej ich dítě.

* A dítě té kojné?

To buď zůstalo v nalezinci, nebo ho odchovali její rodiče nebo jiní příbuzní na ředěném kravském mléce. Takové dítě pak bývalo ve srovnáním s tím kojným hubeňoučké.

* Dělat kojnou bylo finančně natolik výhodné, že matka kvůli tomu opustila vlastní dítě?

Nikde jsem nenašla, kolik dostávaly, myslím si, že zase tolik ne, ale měly plné zaopatření, a protože v zájmu rodiny, která si je najímala, bylo, aby jejich dítě prosperovalo, tak je velmi dobře živila. V příručkách pro porodní báby jsou instrukce, co má kojná jíst, že má mít maso a dvakrát denně žejdlík piva, protože se předpokládalo, že pivo podporuje mlékotvorbu. Že se s ní má zacházet dobře, že má spávat vedle dítěte, ale ne na podlaze, prostě byla to taková královna mezi služkami. Kojné najdeme i v chudém dělnickém prostředí, ale tam to vypadalo jinak: někdy se ženy z jedné fabriky, které porodily ve stejnou dobu, mezi sebou dohodly, že jedna z nich bude kojit všechny děti a ostatní se vrátí po šestinedělí zpátky do práce a budou jí přispívat.

* Kdy se začal počet dětí v rodinách plánovat? A platilo, že čím chudší a méně vzdělaná rodina, tím více dětí měla?

Hodně dětí měla vždy šlechta. Třeba Pavlína ze Schwarzenbergu, kterou jsem se zabývala (kniha TRAGICKÝ BÁL. ŽIVOT A SMRT PAVLÍNY ZE SCHWARZENBERGU), měla devět dětí, a to bylo naprosto běžné, šlechtické rodiny mívaly kolem deseti dětí. První syn se stal dědicem, druhý šel do armády, třetí do církve, dcery se vdaly, ale ne všechny, vždy tak dvě zůstaly svobodné, protože už nebylo na věno. Nikdo se tomu nevzpíral, tak to prostě bylo nastaveno. A pak měla hodně dětí chudina. K regulaci počtů docházelo nejdříve ve vzdělaných vrstvách a hlavně v takových, které byly závislé na platu. To znamená v rodinách soukromých a státních úředníků nebo třeba středoškolských **profesorů**. Církev povolovala jen zdrženlivost a je pravda, že předepsané zdrženlivosti bylo hodně, protože měla být zachovávána během všech velkých církevních svátků a půstů, ale na druhou stranu každý velký církevní svátek končil v hospodě, tak bych na tu zdrženlivost zase tolik nesázela. Vzdělané vrstvy přece jen měly i jiné zájmy než plodit potomky a také došly k tomu, že si řekly: dobře, já budu mít míň dětí, je to sice hřích bránit početí (především se počítaly plodné a neplodné dny, ale na základě velmi nepřesných představ, a praktikovala se přerušovaná soulož), ale zase dětem budu moct poskytnout lékařskou péči a **vzdělání**. Omezování počtu dětí se dá u nás pozorovat od čtyřicátých let 19. století.

* Dnes už je to lepší, ale ještě když jsme se já a moje dvě sestry v sedmdesátých a osmdesátých letech narodily, nesl to táta těžce, protože si přál syna. Proč bývalo narození dcery zklamáním?

My jsme taky byly tři holky, taky byl táta zklamáný, ale pak nás měl hrozně rád. To zklamání tam bývalo vždycky, protože syn dědil jméno, majetek a počítalo se s tím, že právě on se postará o staré rodiče. Navíc kluk přišel levněji, i když šel studovat. Z memoárů víme, jak studenti tehdy dokázali žít skromně, ale dívce museli rodiče dát věno, jinak by se nevdala na své úrovni, a také ji museli hlídat, aby se někde nezapomněla. Ale obecně nelze říci, že by dcery byly odstrkovány a nemilovány, vezměte si takového knížete Metternicha, který měl ze začátku jen dcerky a zbožňoval je. Když některá zemřela, byl z toho zoufalý. Nebo voják a velký vlastenec a propagátor vodoléčby a vegetariánství baron Friedberg-Mírohorský - žena mu ze začátku také rodila jen samá děvčátka a on z nich byl celý pař, popisuje, jak jsou nádherná...

* A co jména, podléhala módním vlnám?

Dávala se jména světců, oblíbená byla i jména panovnická. O široké oblibě císaře Josefa II. svědčilo, že skoro co Cech, to Pepík, bylo také hodně Terezek a Františků podle císařovny Marie Terezie a císaře Františka Josefa. Když se objevily obrozené RUKOPISY, přišla do módy ona údajně slovanská jména v nich uvedená, panslavismus ovlivňoval volbu jmen. Za první republiky pak Malá dohoda přinesla popularitu jugoslávských jmen jako Milena, Milan nebo Dušan. A samozřejmě jména vždy také podléhala rodinné tradici.

* Dávalo se dítěti jméno po zesnulém sourozenci?

To bylo tak půl na půl. V některých rodinách se dávalo a uctíváno se tak památka toho zemřelého dítěte, v jiných ne, ze strachu, aby se tragický osud nezopakoval. A pak ve šlechtických rodinách, kde děti měly vždy více jmen, u holčiček bývalo to první stejné: Marie Eleonora, Marie Pavlína, Marie Berta, Marie Karolína; například v již zmíněné rodině Pavlíně ze Schwarzenbergu bylo asi šest Marií, ale říkalo se jim druhým jménem. První jméno bylo podle Panny Marie a vyjadřovalo víru v její ochranu.

* Posuňme se v čase vývoje dítěte i doby. Kdy vznikly první školky?

Jejich kolébkou je západní Evropa a jejich vznik souvisel s industrializací. Prvním smyslem opatroven (předchůdkyní školek) ovšem nebyla systematická cílená předškolní výchova, ale doslova záchrana dětí, jejichž oba rodiče museli pracovat a ony zůstávaly bez dozoru, hrozilo jim nebezpečí úrazu nebo se ztrácely. První opatrovny nejdříve vznikaly v průmyslových městech v Anglii, Belgii a Francii, první v rakouských zemích byla otevřena v Pešti, pak teprve ve Vídni a v polovině třicátých let 19. století osvícený hrabě Chotek vydal pokyn, že i u nás se mají zakládat opatrovny malých dětí. Začaly vznikat v Praze, Hradci Králové, Plzni a v dalších městech. Způsob výchovy v nich v podstatě kopíroval výuku v prvních třídách. Byl tam učitel, několik pěstunek a děti se učily číst, psát, počítat a modlit. Je zajímavé, že původní záměr byl dobročinný. Když jsem se zabývala opatrovnou v Hradci Králové, zjistila jsem ale, že tam to byla prestižní vlastenecká záležitost, protože to bylo v době, kdy v Hradci působila královohradecká vlastenecká družina, takže u zrodu opatrovny stál kromě krajského hejtmána Václav Kliment Klicpera, který tam tenkrát učil, a nakladatel Jan Hostivít Pospíšil. A když se podíváte na složení dětiček, tak do opatrovny chodily třeba děti krajského hejtmána, lékaře nebo lékárníka, jejichž maminky určitě nechodily do práce. Řady opatroven se ujaly jeptišky, školské sestry de Notre Dame, alžbětky, voršilký, které byly celkem přístupné novým výchovným metodám a trendům. A potom se v Praze do tohoto úsilí vložila Marie Riegrová, rozená Palacká, která se vyjádřila, že specifika předškolního věku jsou taková, že vyžadují zvláštní předškolní péči a že děti už od tohoto věku je možné vést k vlastenectví, že to budou české instituce a bude se jim říkat mateřské školy s ohledem na Komenského. První jesle vznikly kolem roku 1840 ve Francii, u nás v českém prostředí s nimi přišla zase právě Marie Riegrová, v německém vznikaly dříve.

* Do jeslí se dávaly děti od kolika měsíců?

Od jednoho roku, s hrůzným modelem od čtyř měsíců přišel až socialismus.

* Stejně tak jako s týdenními jeslemi, kam se děti dávaly v pondělí ráno a vyzvedávaly se v sobotu odpoledne?

Ano, a mám na ně osobní vzpomínku. Já jsem zářijová, tak jsem nemohla jít v roce 1953 do první třídy v Hradci Králové, protože tam byly třídy nacpané, a chodila jsem do školy v Jablonci nad Nisou, který byl po válce odsunem vyliďněný. Babička tam vařila v jeslích a já jsem vždycky po škole chodila za ní. Miminka tam byla celý den vyšoupaná v postýlkách na terase a já jsem se s nimi chodila mazlit. Sestry si jich všimly, jen když je šly krmit, krmily dvě najednou lahví přes mříže postýlky, že by je vzaly do náruče, to ani náhodou, zkontrolovaly plínu, a to bylo všechno. Naštěstí týdenní jesle v šedesátých letech zrušili. Děti v nich totiž byly hodně nemocné a zjistilo se, že to, co se vyplácí matkám jako pojištění za ošetřování nemocného, je více než to, co ty ženy dají státu tím, že pracují.

* Jak to bylo doma a ve škole s tělesnými tresty, byly časté?

Byly. Až do Hasnerovy školské reformy, do roku 1870, byly přípustné i ve škole. Hasnerova reforma je jednoznačně zakázala, ale řekla bych, že na to učitelé nedbali, nás tedy ještě pan učitel v

první a druhé třídě řezal. A v rodině? Rodinná výchova byla daleko přísnější než dnes, i děti v šlechtických a měšťanských rodinách, o to víc v těch nezáměrných, měly mnoho pracovních povinností, pevný denní řád, přísně nastavené mantinely, co se smí a nesmí, respektovaly desatero přikázání, ctily otce svého a matku svou, rodičům vykaly. Fyzické tresty se používaly i ve šlechtických rodinách, kde se jimi ale neobtěžovali urození rodiče, vykonávali je vychovatelka, vychovatel, preceptor nebo učitelka. V pozůstalosti mladičké Gabriely ze Schwarzenbergu, což byla dcera Karla II. a vnučka maršálka, jsem našla v jejím náčrtníku vyobrazenou chůvu, jak na ruce drží nějaké dítě a vyplácí ho. A Schwarzenbergové, to byla nějaká rodina! A řekla bych i velmi osvícená, maminky tam četly Rousseaua. Ale chůvy dětem nařezaly. Například Karolína Světlá vzpomíná, jak byly děti krutě trestány, zavírány do temných komor, jak klečely na polínku s předpaženými rukama. I když se dobová pedagogika proti tomu ozývala, stále platilo, že metla vyhání děti z pekla. Samozřejmě první trestající instancí byla matka, která byla s dětmi pořád, obvykle se to odbylo nějakým štulcem, pohlavkem, ale tím skutečně trestajícím ramenem byl otec. Sice skoro nebyl doma, přicházel až večer, ale když se řeklo „počkej, až to řeknu tátovi“, nastal doma pořádek. To platilo ještě za mě.

* Zastavme se ještě u vaší zatím poslední knihy, v níž spolu s kolegy popisujete, co prožívaly děti za první světové války. Uvádíte, že z mužů, kteří museli narukovat, mělo 76 procent nezletilé děti. Mnohým z těchto dětí se otec z války nevrátil. Existovalo už tehdy něco jako psychologická pomoc, pracoval někdo s těmito dětmi, aby se s tragickou zprávou dokázaly vyrovnat?

Pomoci psychologů se nedostávalo ještě ani dětem za druhé světové války. Funkci utěšitele měl pan farář a u školních dětí často pan učitel nebo možná ještě častěji paní učitelka. Oni ani psychologové v té době nebyli, jen psychiatři, a od těch bylo lepší se držet dál. Ta tragická zpráva vedle velké bolesti přinášela také doslova ekonomickou katastrofu, protože padl živitel. Zvláště pokud měla žena několik malých dětí, k tomu byla ještě mnohdy těhotná, na domku vážla hypotéka, tak to bylo opravdu hrozné. Děti musely velmi tvrdě pracovat a matkám pomáhat. Ráno, ještě za tmy, si musely jít stoupnout do fronty. Poté, co přišly ze školy, musely pracovat na poli nebo se staraly o domácnost a mladší sourozence, zatímco matka pracovala nebo sháněla jídlo a otop. Zažívaly zimu, hlad, byly podvyživené, koncem války už se vařilo z nejrůznějších náhražek, děti po tomto jídle zvracely, trpěly průjmy. V Časopise lékařů českých tehdy nějaký lékař napsal, a já jsem tento citát dala do naší knihy, že v Cechách už nevidíte děti, jen malé ustarané lidičky. Tato generace válečných dětí musela být hodně samostatná, musela se naučit samostatně rozhodovat a s mnoha věcmi se vyrovnat. Smutné je, že strašně stouplо prostituční chování, někdy už matky nevěděly, jak sehnat prostředky na jídlo, ošacení, a tak se prodávaly - a děti to viděly. Za války si děti, jak vyplývá z pamětí, začaly vážit školy. Stala se pro ně něčím, co není samozřejmé, protože jednou nebyla kvůli nedostatku uhlí, jindy v ní byli ubytováni uprchlíci nebo byla zabrána na lazaret, onehdy do ní zase nemohly jít, protože musely zastoupit matku... Paradoxním vítězstvím války bylo, že se začalo kojít. Kojné za války vůbec nebyly. Rodina se totiž sotva sama najedla, natož aby mohla dobře živit kojnou.

* Jakou další knihu chystáte?

O porodních bábách. Chceme toto nesmírně zajímavé téma pojmout od tereziánských reforem až do současnosti. Nebudeme samozřejmě odpovídat na otázku, zda je lepší porod doma nebo v nemocnici, protože to by nás jedna nebo druhá strana ukamenovala, ale chceme nastínit, jak vlastně došlo k medikalizaci porodu, a také jaká ta porodní bába sama o sobě byla zajímavá persona. Vždyť to byla první ženská profese, kde byla nařízena kvalifikace, a která byla regulována zákonem. Objevila jsem zatím dvanáct knížek, které si jednotlivé báby o porodech vedly, nejstarší mám z roku 1842, ta patřila sestřenici Karla Havlíčka Borovského, ta nejnovější končí v šedesátých letech minulého století, kdy už si ji ta paní psala jako porodní bába v porodnici. Tyhle knížky jsou už velká vzácnost, kdybyste na nějakou narazila, nebo někdo z čtenářů Xantypy, dejte mi, prosím, vědět, moc nám ve výzkumu pomohou.

* Povídalý jsme si o dějinách dětství. Dovolte mi zeptat se na závěr, jaké bylo to vaše?

Narodila jsem se v Kostelci nad Orlicí, krásném městě spojeném s rodem Kinských. Když mi byly čtyři roky, přestěhovali jsme se do Hradce Králové, do města, které mám hrozně ráda a které k historii, myslím, přímo inspiruje. Za dva roky mi bohužel umřela maminka. Tatínek se podruhé oženil, ale přece jenom vlastní maminka je vlastní maminka. Ale zase jsem měla takový dobrý základ, že se nedám. Mám v sobě nějakou rezistenci a přesvědčení, že když nejde o život, tak nejde o nic. •

Deníky porodních babiček jsou už velká vzácnost kdybyste na nějaké narazila, nebo někdo z čtenářů xantypy, dejte mi, prosím, vědět, moc nám ve výzkumu pomohou.

Matky byly masivně přesvědčovány, že rodit v porodnici je výhra. Ona totiž porodnice byla ještě v 19. století vnímána jako něco nepatřičného, kam chodí rodit sociální případy, nejchudší ženy, svobodné matky.

Prof. MILENA LENDEROVÁ

* 25. září 1947

v Kostelci nad Orlicí působí v Ústavu historických věd **Filozofické fakulty Univerzity Pardubice**. Specializuje se na výzkum každodennosti 19. století, dějiny žen a dějiny dětství a také na historii česko-francouzských kulturních vztahů v 18. a 19. století. Je autorkou nebo spoluautorkou řady knih, např. K HŘÍCHU I K MODLITBĚ, ŽENA V MINULÉM STOLETÍ (1999), „CHYTLA PATROLA" ANEB PROSTITUCE V CECHÁCH CÍSAŘSKÝCH I REPUBLIKÁNSKÝCH (2002), TRAGICKÝ BÁL ANEB ŽIVOT A SMRT PAVLÍNY ZE SCHWARZENBERGU (2004), RADOSTNÉ DĚTSTVÍ? DÍTĚ V ČECHÁCH DEVATENÁCTÉHO STOLETÍ (2006), A PTÁŠ SE, KNÍŽKO MÁ... ŽENSKÉ DENÍKY 19. STOLETÍ (2008), Z DĚJIN ČESKÉ KAŽDODENNOSTI, ŽIVOT V 19. STOLETÍ (2009), DCERA NÁRODA? TŘI ŽIVOTY ZDEŇKY HAVLÍČKOVÉ (2013), TĚLO MEZI MEDICÍNOU A DISCIPLÍNOU. PROMĚNY LÉKAŘSKÉHO OBRAZU A IDEÁLU LIDSKÉHO TĚLA A TĚLESNOSTI V DLOUHÉM 19. STOLETÍ (2014) A VŠE PRO DÍTĚ! VÁLEČNÉ DĚTSTVÍ 1914-1918 (2015).

Rodinná výchova byla daleko přísnější než dnes. Fyzické tresty se používaly i ve šlechtických rodinách, kde se jimi ale neobtěžovali urození rodiče, vykonávali je vychovatelka, vychovatel, preceptor nebo učitelka.

Foto popis| Císař František Josef I. v roce 1904 s dětmi svého synovce Františka Ferdinanda d'Este, z nichž o deset let později sarajevský atentát udělal sirotky.

Foto popis| Instruktažní obrázek nazvaný Jak dítě se uchopiti nemá z knihy ŽENA LÉKAŘKOU Z TOKU 1 9 07

Foto popis| Na procházce v pražském parku, 1926. Ukázka dobové módy a dětských hraček

Foto popis| Kuffík porodní báby. Katalog firmy Waldek a Wayne, 1905

Foto popis| Plenkové kalhotky...

Foto popis| Ilustrační obrázek ke kapitole o porodu v knize ŽENA LÉKAŘKOU z roku 1907

Foto popis| Polštář k nošení novorozence (M - žíněnka, U - gumová podložka) neboli tzv. zavinovačka amerického typu

Foto autor| foto archiv autorky, Petra Kubáta, Marie Brožové a zámku Konopiště, repro z knihy žena lékařkou